УДК 657:657,261.

РЫСПАЕВА Н. С.
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек
RYSPAEVA N.S.
J. Balasagyn KNU, Bishkek (e - mail: nazika.08@mail.ru)

ЭАЕБДИН ШАРТЫНДАГЫ ИШКАНАЛАРДЫН КОММЕРЦИЯЛЫК ИШКЕРДҮҮЛҮК СУБЪЕКТИЛЕРИН БАШКАРУУ ЖАНА ӨНҮГҮҮ БААСЫ

Субъекты коммерческой деятельности Кыргызской Республики в условиях ЕАЭС, его управление и анализ состояния

Subjects of commercial activity of the Kyrgyz Republic in the conditions of the EAEU, its management and state analysis

Кыскача мазмуну: *Берилген илимий макалда автор тарабынан ЕАЭБдин алкагындагы региондордун коммерциялык ишкердуулугунун сапаттык жана сандык баасы, ЕАЭБдин алкагындагы коммерциялык ишкердуулуктун субъектилерин внуктуруу резервдерин жана интеграциялоонун потенциалдуумумкунчулуктвру жвнундв изилдвв жургузулгвн. Автордун ою боюнча, коммерциялык ишкердуулук негизинен региондордо вндурулгвн товарларды сатуудан жана кызмат кврсвтуулврдвн, ошондой эле, товарлардын массасын чет влквлврдвн импорттук тартипте сатып алуулардан коз каранды экендигин белгилей кетуу керек. вз кезегинде массалык вндурумдвр жана кызматтар тиешелуу вндуруштук тузумдврдв тузулвт, андан сон кийинки канал боюнча вндурумдврду бвлуштуруу керектввчулврге чейин жеткирилет. Мында, товардык-акча мамилелери влквнун ичинде да, ошондой эле, анын чегинен тышкары чет влквдв да рыноктун мыйзамдары боюнча жузвгв ашырылышытууралуу кен-кесири талдоо жургузулгвн.*

Негизги свздвр: *субъект, коммерциялык ишкердуулук концепция, метод, технология, перспектива, эффективдуулук, стратегия, адистештируу, мониторинг, тобокелдик баасы, ыкма, резерв, дуйнвлук экономика, экспорттоо, импорттоо.*

Аннотация: *В представленной научной статье автор рассматривает субъекты коммерческой деятельности Кыргызской Республики в условиях ЕАЭС, его управление и анализ состояния. По мнению автора, коммерческая деятельность в основном зависит от продажи производимых в регионе товаров и услуг, а также от покупки товарной массы в порядке импорта из зарубежных стран. В свою очередь товарная масса и услуги создаются в соответствующих производственных структурах, которые в последующем по каналу товародвижения доставляются до потребителей. При этом товарно-денежные отношения осуществляются по законам рынка как внутри страны, так и за ее пределами.*

Ключевые слова: *субъект, коммерческая деятельность, концепция, метод, технология, перспектива, эффективность, стратегия, специализация, мониторинг, оценка риска, метод, резерв, мировая экономика, экспорт, импорт.*

Annotation: *In the presented scientific article, the author considers the subjects of commercial activity of the Kyrgyz Republic in the conditions of the EAEU, its management and analysis of the state. According to the author, commercial activity mainly depends on the sale of goods and services produced in the region, as well as on the purchase of commodity mass in the order of import from foreign countries. In turn, the mass of goods and services are created in the relevant production structures, which are subsequently delivered to consumers via the distribution channel. At the same time, commodity-money relations are carried out according to the laws of the market both within the country and abroad.*

Keywords: *subject, commercial activity, concept, method, technology, prospect, efficiency, strategy, specialization, monitoring, risk assessment, method, reserve, world economy, export, import.*

Чуй облусунун экономикалык енугуусу жана тышкы экономикалык ишкердуулук потенциалын талдоо, ЕАЭБдин алкагындагы региондордун коммерциялык ишкердуулугунун сапаттык жана сандык баасы, ЕАЭБдин алкагьшдагы коммерциялык ишкердуулуктун субъектилерин енуктуруу резервдерин жана интеграциялоонун потенциалдуу мумкунчулуктерун талдоо тууралуу маселелер каралат.

Коммерциялык ишкердуулук негизинен региондордо ендурулген товарларды сатуудан жана кызмат керсетуулерден, ошондой эле, товарлардын массасын чет елкелерден импорттук тартипте сатьш алуулардан кез каранды экендигин белгилей кетуу керек. 9з кезегинде массалык ендурумдер жана кызматтар тиешелуу ендуруштук тузумдерде тузулет, андан сон кийинки канал боюнча ендурумдерду белуштуруу керектееччулерге чейин жеткирилет. Мында, товардык-акча мамилелери елкенун ичинде да, ошондой эле, анын чегинен тышкары чет елкелеердун мыйзамдары боюнча жузеге ашырылат.

Областарда 227 ири, 620 орто жана 2662 чакан бизнестик ишканалар иштейт, алардын ичинен 70,0%ти менчиктин жекече формаларындагы ишканаларга таандык. Муну менен бирге эле 345 субъектилери айыл чарбасы, 413 - енер жай ишкердуулугу менен, 184 - курулуш ишкердуулугу менен, 285 - соода-сатык ж.б.у.с. менен алектенишет[1].

Мындан тышкары, областарда жеке ишкердик ишкердуулуктун 108 595 жеке адамдар, алардын ичинен 60 043 жеке ишкерлер жана 48 552 дыйкан-чарбалар (фермердик) жургузушет. Жеке ишкерлердин (ДФЧсыз) жалпы санынын ичинен экономикалык иштин турлеру боюнча алар теменкудей белуштурулген[2]:

- Соода боюнча - 38,4% (23083);
- Айыл чарбасы - 23,4% (14070);
- Транспорт -16.5% (9921); -

внер жай-6,1% (3660);

- Мейманканалар менен ресторандардын кызматтары - 3,2% (1921); -

Курулуш-1,4% (857);

- Башка кызматтар - 11,0%.

Экономиканын жетектввчу тармагына внер жайлары тиешелуу, ал региондогу 60 тарматкар боюнча берилген. внер жай азыктары ички керектввлврун канааттандырат, ошондой эле, анын бир кыйла белугу биринчи кезекте ЕАЭБдин влквлврунв, КМШ влквлврунв жвнвтулвт. всуу динамикасы 1 - таблицасында келтирилген[2].

1-Таблщасы - Чуй облусунун 2015-2018-жылдардагы (втквн жылга карата % менен) экономикалык ишкердуулугу боюнча внер жай вндурушунун квлвмунун индекси

	2015ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2018 ж.
внер жай - бардыгы	104,6	92,9	131,4	106,2	95,0
Пайдалуу кендерди казуу	53,0	73,9	117,8	122,4	74,4
Башка пайдалуу кендерди казуу	53,0	73,9	117,8	122,4	74,4
Иштетуу вндурушу	100,1	89,1	140,1	106,9	95,5
Тамак-аш азыктарын вндуруу (анын ичинде суусундуктар) жана тамеки буюмдарын	102,6	103,9	146,7	104,5	102,1
Текстиль вндурушу; кийим жана бут кийим, тери жана башка тери буюмдарын вндуруу	72,5	177,2	96,2	73,7	121,1
Жыгач жана кагаз буюмдарын	65,0	331,6	120,2	100,5	97,8

ендуруу; басып чыгаруу шли					
Кокс жана тазаланган мунайзат ендурушу	1708,7	21,6	359,7	981,8	245,6
Химиялык затгарды ендуруу	170,1	128,3	103,4	108,2	62,2
Дары-дармек продукцияларын ендуруу	111,5	49,8	104,4	97,3	99,8
Резина жана пластмассалык металл эмес минералдык продуктуларды ендуруу	104,3	97,6	119,6	101,6	84,4
Машиналар менен жабдуулардантышкары, негизги металлдарды жана даяр металл буюмдарды ендуруу	95,7	48,9	188,3	93,5	89,4
Компьютерлерди, электрондук жана оптикалык жабдууларды ендуруу	114,3	82,1	23,1	58,5	90,5
Электр дик жабдуулар ендуруу	62,7	132,8	111	75,7	57,2
Машиналарды жана жабдууларды ендуруу	107,6	92,4	218	103,1	87,3
Транспорттук каражаттарды ендуруу	166,3	.	.	.	.
Оцдоо жана машиналарменен жабдууларды орнотуу, жанабашкаларды ендуруу	40,8	50,3	105,1	49,3	301,5
Электр энергиясын (жабдуулар), газ, буу жана абаны кондициялоону камсыздоо	120,5	108,3	103,2	100,6	90,4
Суу менен жабдуу, тазалоо, калдыктарды иштетуу жана кайра пайдалануучу чийки затты алуу	135,5	69,4	113,9	107,2	112,3

Маалымат булагы: Чуй облустук мамлекеттик статистика башкармалыгынын маалыматтары.

Ошол эле 1 -таблицасынан керунуп тургандай, 2018-жылы даяр металл буюмдарынын (89,4%), тамак-аш азыктарын (102,1%), резина жана пластмасса буюмдарынын (10,8 %), кокс жана тазаланган мунай заттарынын (84,4%) ж.б. структурасынан негизги металлдарды ендуруу, кайра иштетуучу енер жайдын эц чоц салыштырма салмагына ээ болот.

Салыштырма салмагынын азайышы чийки заттардын, буюртмалардын, ижара меенетунун аякташына,чоц атаандаштыкка, кампаларда товарлардын сатылбастан уйулуп калышынан енер жай ишканаларынын белуктерунун кошулушуна байланыштуу 2015 жана 2018-жылдары байкалган [3].

Экономиканьш кийинки сектору, ЕАЭБдин алкагындагы коммерциялар учун айыл чарба - кызыкчылыктарын керсетет. Айыл жана токой чарба, балык уулоо боюнча ендурумдерду дун чыгаруунун келему 2016-жьглга Караганда 2017-жьглы 13-094,1 млн. сомго кеп, ал эми, 2018-жылы 51 231,5 млн. сомду тузуу менен 6803,2 млн. сомго кеп болгон.

Физикалык келемунун индекси еткен жьглга сальштырганда 14,5% (1-сурет.) ескен.

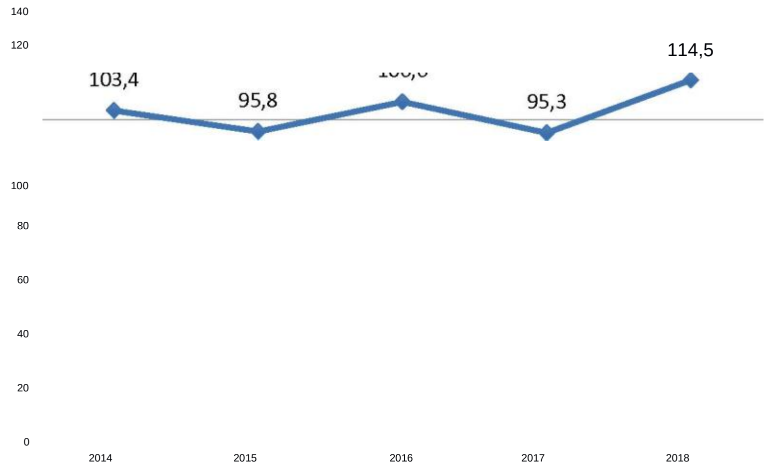

1 - Сурвт. Чуй облусунун 2014-2018-жж. (%) айыл чарба, ацчылык, токой чарбасы жана балык уулоодогу азыктарын вндуруу боюнча физикалык квлвмунун индексы.

Маалымат булагы: Чуй облустук мамлекетгик статистика башкармалыгынын маалыматтары боюнча автор тарабынан тузулген.

2015 жана 2018-жылдардагы физикалык келемунун индексинин азайуусу, аба ырайынын-климаттык жагымсыз шарттары менен байланышкан, ага жараша дан есумдуктерунун дун, жыйымдарын улам азайтуу бул жылдарда всумдук встуруунун дун, турдвгу мол тушумунун физикалык квлвмунун индекси 9,3 жана 13,8%ке чейин твмвндвгвн.

Коммерциялык ишкердуулукту уюштуруу, айрыкча чет влквлвр менен буткул республика учун бирдиктуу эрежелер боюнча жузвгв ашырылат. Бирок, ар бир региондун соода жургузуугв кошкон салымы продукцияларынын айрым турлврунв карата ар кандай болот. Алар ар бир региондун накталай потенциалы менен, ошондой эле, региондордун атаандаштык вндурушу, кальштанган салттык тышкы саясый байланышы ж.б.у.с. инфраструктуралардын абалы менен байланышкан. Ушуга байланьштуу Чуй облусундагы продукциялардын негизги турлврун республикадагы айыл чарбалардын масштабьшда вндуруу (2-сурвт.) белгилуу бир денгээлдеги кызыгуулардьш сальпнтырма салмагын кврсвтвт.

Чуйская область Кыргызская Республика = 100%

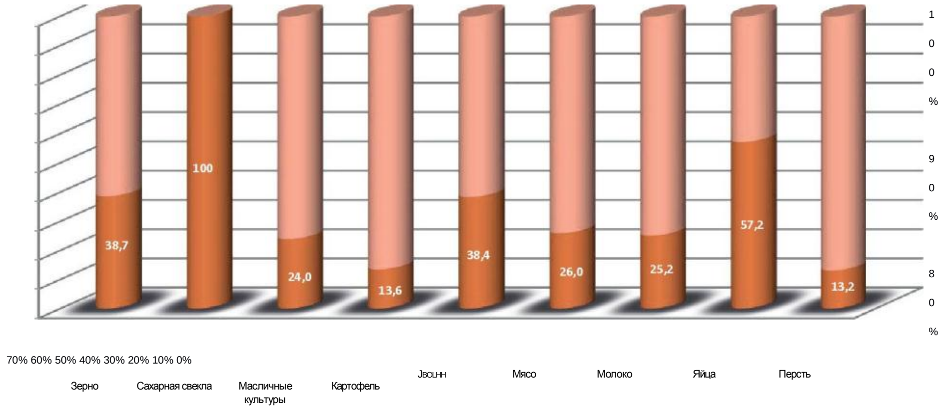

2-Сурвт. Кыргыз Республикасынын (%) 2018-жылдагы Чуй облусунун айыл чарба вндурушунун негизги турлврун вндуруунун салыштырма салмагынын жалпы кввлму

аалымат булагы: Чуй облустук мамлекетгик статисшка башкармалыгыньш маалыматгары боюнча автор тарабынан тузулген.

Керунуп тургандай Чуй облусу жылдан-жылга айыл чарба продукцияларынын кептеген турлерун ендуруу боюнча алдынкы орундардын бирин ээлейт. Мисалы алсак, 2018-жылы: республиканын бардык ендурумдеру боюнча кант кызылчасы (фабрикалык) 100%ке, жумуртка -57,2, буудай - 38,7, жашылча - 38,4, эт - 26,0, сут - 25,2, май есумдуктеру - 24,0, картошка - 13,6, жун - 13,2%ке ендурулген. Бирок, ЕАЭБдин алкагындагы тышкы соода, аньш ичинен дун керсеткучтерден гана кез каранды эмес, продукциялардын тьпнкы рьшоктогу атаандаштык жендвмдуулугунен жана продукциялардын экспорттук квлвмунвн да кез каранды болот. Ошондой эле, вз кезегинде тьпнкы соода, анын ичинде ЕАЭБ влквлврундвгу товарлардын импорту жана кызмат керсетуулеру менен мунезделет.

Коммерция менен байланышкан ишкердуулуктун кийинки чейресу - бул байланьш жана транспорт болуп саналат. ЕАЭБдин алкагындагы автоунаа, темир жол жана аба транспорту аркылуу жук ташуу зор мааниге ээ болот. ЕАЭБ елкелерундегу автоунаа жана темир жол транспорту аркылуу жук ташуу тарыхый жактан калыптанган Казакстандын магистралдары аркылуу жузеге ашырылат. Негизинен бул жерде айыл чарба жана енер жай продукцияларын Россия Федерациясына, Беларусия, Армения жана башка елкелерге чейин ташып барышат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Рыспаева Н.С.Компаниялардын «взун-езуокутуу» менен байланышкан таасир этуу взгвчвлуктвру// Известия Вузов Кыргызстана, №6,2016, стр.104-110.
2. Рыспаева Н.С. Использование методов оптимизации риска в обеспечении функционирования предприятия// Проблемы современной науки и образования, Москва, №14(56),2016, с.53-56
3. Рыспаева Н.С. Коммерциялык ишкердигинин тобокелчилик субъектилерин башкаруу методдорун пайдалану// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №5,2016, с. 122-125

Рецензенттер: Ким С.А. - экономика илимдеринин кандидаты, МАУПФиБ **Сабырова С.Ж.** - экономика илимдеринин доктору, МАУПФиБ